

ПЕРЕДУМОВИ, ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ КУРЕНІВСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ В КИЄВІ

*Лобода Дмитро Олександрович
Кусімо Анастасія Тайвівна
м. Полтава*

13 березня 2017 року минуло 56 років від трагічних подій в Києві, відомих як Куренівська трагедія, коли спроба перетворення Бабиного яру на корисну площу обернулася жахливою загибеллю людей.

У свій час існували різні плани облаштування Бабиного яру, але у першій половині ХХ століття він зберігав свої обриси [1]. Проекти з будівництва доріг тут реалізовані не були. У 1950 р. постало питання звільнення кар'єрів Петровських цегельних заводів від невикористаних земляних порід. Розглядалися два варіанти – скидання їх у заплаву р. Дніпро та складування у від'ярки Бабиного яру. Останній являв собою рівчак довжиною 2,5 км й глибиною від 10 до 50 м (рис. 1). З огляду на економічну вигідність, більшу технологічну доступність Міністерство промисловості будівельних матеріалів УРСР схилилося до другого варіанту.

Рис. 1. Ділянка Бабиного Яру в 40-х роках ХХ століття

Як могло статися так, що місце, де знайшли свій останній пристанок понад 100 тис. жертв, почали заливати піськово-земляною масою? Довгий час на трагедію Бабиного яру 1941-1943 рр. було накладене табу, що, вочевидь, пов'язано з переліком страчених тут категорій населення: євреїв, підпільників, комуністів, військовополонених, українських націоналістів. Керівники Радянського Союзу воліли не помічати трагічну символіку цього місця. Політика вибіркової історичної пам'яті вилучила Бабин яр із пантеону офіційних жертвних місць, не дивлячись на детальну задокументованість злочину та його локалізацію практично у центрі української столиці.

Процедура наміву Бабиного яру мала наступний вигляд (рис. 2). З кар'єрів Петровських цегельних заводів пульпа перекачувалася в яр по трубах довжиною 1,5-2,8 км. Технологія робіт передбачала вісім годин наміву яру, вісім годин – відстоювання води і стільки ж часу на її відкачування. Для відведення технологічної води у р. Сирець на намитих ділянках було

збудовано водовідводні колодязі. Замив відрогів Бабиного яру проводився небездоганно, про що свідчить лист начальника спецінспекції Подільського району м. Києва Глуценка начальнику Київського відділення Гідромеханізації Б.Цепенюку та директору заводууправління Петровських цегельних заводів Брацило від 11 лютого 1957 р. про порушення технологічних вимог у частині водовідведення, перманентний «аварійний стан» канави Бабиного яру, причому висловлені зауваження через чотири роки стали фатальними: «Канави заливається і вода разом з піском виходить з берегів і затоплює прилеглі території підприємств і організацій».

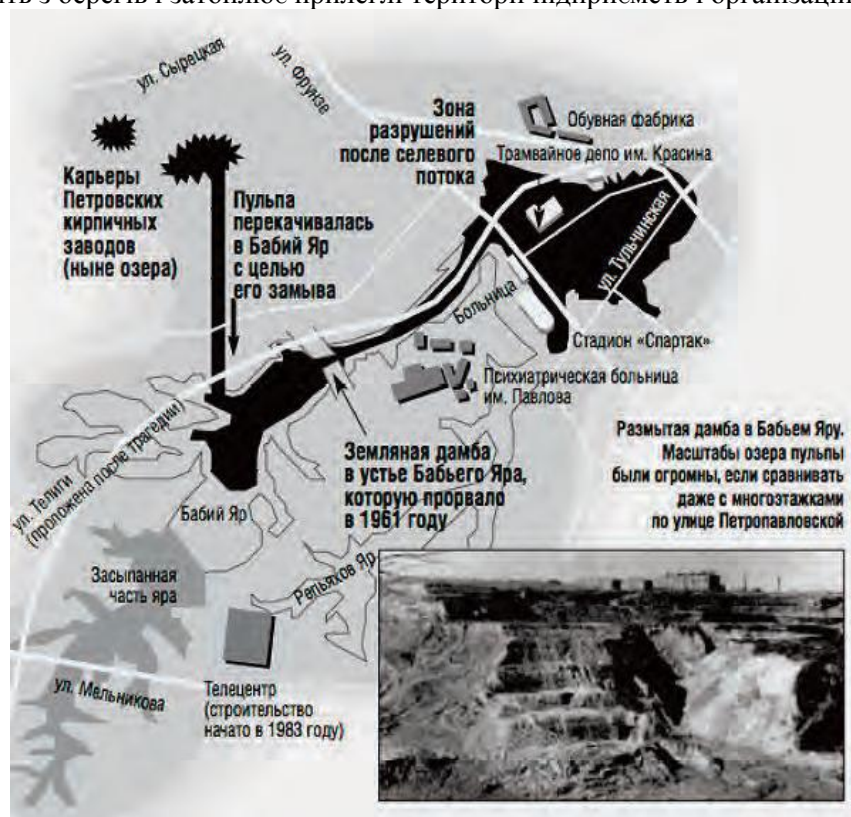

Рис. 2. Схема намиву Бабиного яру і Куренівської трагедії

Фатальним для мешканців та працівників мікрорайону Куренівка Подільського району Києва став ранок понеділка 13 березня 1961 р., коли близько 650 тис. кубометрів намивної маси – відходів цегельних заводів – подібно лавині зійшли з Бабиного яру на житловий масив, виробничі приміщення і трамвайне депо ім. Красіна (рис.3). Передані очевидцями подробиці приголомшують блискавичністю сходження пульпи та безпорадністю тих, хто в той трагічний ранок опинився у смертельній зоні: восьми-десятиметрова лавина зі швидкістю 3-5 м/с за півгодини накрила площу понад 30 га, безперешкодно руйнуючи на своєму шляху житлові споруди, виробничі приміщення, транспортні засоби, змітаючи людей.

Рис. 3. Прорив дамби і сходження лавини

Того ж дня перший секретар ЦК КПУ П. Шелест у своєму щоденнику занотував: «Поїхав на місце катастрофи. Картина жахлива. Все залито водою, мулом, піском на 2,5-3 метри. Люди рятуються на дахах будинків, деревах» [2]. Як описувала обстановку очевидець Н. Вовк, «від парку ім. Фрунзе до Подільського спуску простяглась страшна рівнина, де колись був трамвайний парк, завод, маленьке містечко з вагонів, старі житлові будинки. Нічого цього не було... Все було під страшною товщею грязюки. В ній порпались люди. Хто сам рятувався, кого рятували інші. Багатьох просто неможливо було врятувати. Крики і стогін не вщухали» [3].

Попри раптовість сходження пульпи з Бабиного яру, їй передували події, які можна кваліфікувати як сигнали про підвищену небезпеку. За свідченнями очевидців, ще з суботи 11 березня з Бабиного яру сходила вода, заливаючи підвали приватних будинків, що викликало занепокоєння мешканців. Удосвіта 13 березня житловий масив Куренівка і трамвайне депо ім. Красіна протягом майже двох годин заливало водою з верхніх ділянок наміву Бабиного яру. Для її відкачування прибули дві пожежні машини, які згодом були пошкоджені. Вода паралізувала рух транспорту на прилеглому районі вул. Фрунзе, виник затор з кількох трамваїв, автобусів, тролейбусів.

Для з'ясування причин аварії була створена Державна експертна комісія, яка 14 березня приступила до роботи. До її складу на чолі з президентом Академії будівництва і архітектури УРСР академіком П. Бакумою увійшли інженери, учені, фахівці-гідротехніки. Отримавши завдання у стислі терміни підготувати висновок, комісія ознайомила з аварійною ділянкою на місці, затребувала необхідні документи, заслухала пояснення проектної й будівельної організацій тощо. Підготовлений висновок однозначно указував на недосконалість проекту транспортування рідких ґрунтів від заводів до яру, який у масштабі СРСР був експериментальним, і порушення технології намівних робіт.

Було встановлено, що при складуванні відходів Петровських цегельних заводів у Бабиному яру відбулися суттєві відхилення від планових завдань. Зокрема, водовідводний колодязь у третьому від'ярку мав одну трубу діаметром 450 мм замість двох такого ж діаметру, сам колодязь був у занедбаному стані, напередодні аварії намів проводився 16 годин замість 8 передбачених, тоді як останні 4-5 днів вода з наміву не відкачувалась узагалі (рис. 4). Не повною мірою ураховувалися гранулометричний склад ґрунтів, складованих у від'ярки, їх довготривала консолідація. З поля зору проектувальників випала важлива деталь – наявність підземних вод у районі третього від'ярку, що робили питання водовідведення надзвичайно важливим. Сукупність цих факторів за умови недогляду виконавців і призвела до перенасичення намітої в яр пульпи водою, яка, розмивши нижню дамбу, легко привела в рух інші наміти ґрунти, що не встигли як слід ущільнитися.

Рис. 4. Намив Бабиного яру та відведення технологічної води

Гігантська за масштабом і трагічна за характером подія в столиці України не могла залишитись непоміченою її мешканцями. Каналами «народної правди» новина про аварію швидко поширилась Києвом, надовго потрапивши в категорію основних. За відсутності офіційних повідомлень новина про події на Куренівці швидко обросла здогадками, перекрученнями і перебільшеннями. До першого радіоповідомлення про аварію (16 березня) в центрі громадської думки перебували причини і обставини цієї надзвичайної події. Влада

виявилася неготовою визнати факт трагедії, оперативно дати роз'яснювальну інформацію щодо ранкових подій понеділка 13 березня 1961 р. Мовчання київського керівництва на фоні поширення містом чуток, домислів про трагедію викликало невдоволення та обурення громадян. Хоча радіоповідомлення спиралось на щоденні довідки голови урядової комісії І. Казанця до президії ЦК КПУ і, по-суті, було правдивим, відгуки киян свідчать про недовіру до офіційної інформації щодо кількості жертв. Цікаво, що інформаційні донесення КДБ містять посилення людей на відомості «ворожих голосів» – радіостанцій Бі-Бі-Сі, «Свобода», довіру до наведеної ними кількості жертв у розмірі близько 2 тис. осіб. Перші відомості про трагедію чимало людей отримали навіть у день аварії саме від цих джерел [3].

Рада міністрів УРСР доволі швидко відреагувала на Куренівську аварію. Прийнята 16 березня 1961 р. Постанова «Про ліквідацію наслідків сповзання ґрунту і проникнення вод з Сирецького Яру» визначала загальні напрямки діяльності органів влади з ліквідації наслідків аварії. Належало здійснити невідкладні заходи з відновлення нормальної роботи об'єктів, установ, транспорту, що розташовувалися в зоні аварії і зазнали ушкоджень, відповідні органи мали забезпечити виплату страхових сум громадянам, профінансувати відбудовно-ремонтні роботи з ліквідації наслідків.

Роботи з очищення територій від винесеного розрідженого ґрунту розпочалися одразу після трагедії (рис. 5). Зону лиха огородили, зруйновані будинки та адміністративно-господарські приміщення розбирались, вивозився бруд, ремонтувався тротуар і т.д. Як робочу силу використовували військовослужбовців Київського гарнізону та внутрішніх військ МВС, пожежників, міліцію, будівельні організації, громадськість столиці (рис. 6).

Рис. 5. Аварійно-рятувальні роботи на вулиці Фрунзе

Завдяки значним людським ресурсам і використанню численної техніки, які працювали цілодобово, вже 15 березня було відновлено водо- та газопостачання навколишніх територій, запрацювала електромережа. 20 березня було відновлено рух громадського транспорту по вул. Фрунзе (рис. 7). До липня було вивезено 326 тис. кубометрів пульпи.

Рис. 6. Участь військовослужбовців у рятувальних роботах

Рис. 7. Відновлення руху громадського транспорту на вулиці Фрунзе

Офіційне «Повідомлення Урядової комісії про закінчення розслідування причин аварії намитих земляних мас у Бабиному Яру і заходи по ліквідації наслідків затоплення і руйнувань в районі Куренівки м. Києва» було оприлюднене лише 31 березня 1961 р. Це було перше й останнє актуальне повідомлення в друкованих ЗМІ про катастрофу. Офіційна версія визнавала помилки проекту наміву і порушення технології виконання робіт, що призвели до великого насичення водою нижніх шарів наміву і зосередження значної кількості води у верхів'ях яру, прориву дамби. У результаті аварії, підсумовувала спеціальна урядова комісія, «зруйновано або серйозно пошкоджено 22 приватних одноповерхових дерев'яних будинки, 5 двоповерхових і 12 одноповерхових дерев'яних будинків державного житлового фонду і два одноповерхових гуртожитки барачного типу», що навіть непосвяченим людям вказує на значні масштаби руйнувань. Згідно офіційного повідомлення жертвами аварії стали 145 осіб, «загальна матеріальна шкода від затоплення і руйнувань» оцінювались у розмірі 3,7 млн рублів.

У підсумковій інформації Урядової комісії наводився доволі детальний виклад причини, обставин, масштабів руйнувань, кількість постраждалих людей та об'єктів, перелік ужитих заходів тощо. Вона містила багато правди про причини і наслідки аварії на гідровідвалах, проте, по-перше, правду далеко неповну, а по-друге, включала свідому неправду. За рамками «Повідомлення» залишилось свідчення І. Побегайло про незатвердження в установленому порядку проекту гідронаміву Бабиного яру, про недбалість з боку відповідальних осіб, про бездіяльність київської міської влади, що, звісно, у разі оприлюднення справило б вибуховий ефект на громадськість. Урядова комісія дещо занижила площу затоплення пульпою – 25 га, тоді як наявні документи свідчать про щонайменше 30 га. Зрештою, вирішальним чинником, що спровокував розлив перемички третього відрогу Бабиного яру укосів наміву, називалася дія «сильного вітру, швидкість якого в день аварії досягла 20 метрів на секунду», хоча ще 22

березня Київське бюро погоди поінформувало комісію, що зранку 13 березня швидкість вітру сягала 7-9 м/с. Ці та інші приховані деталі та перекручені дані, що містилися в офіційному повідомленні Урядової комісії, мали на меті применшити масштаби трагедії, не провокувати соціальну напругу в місті.

Закінчувалося «Повідомлення» Урядової комісії інформацією про притягнення до відповідальності винних в аварії осіб. Судова колегія з кримінальних справ Київського обласного суду інкримінувала їм злочин за зловживання владою або службовим становищем, що призвели до важких наслідків [4]. Згідно з офіційним повідомленням Київського обласного суду матеріали кримінальної справи було ліквідовано «за давністю терміну зберігання» [3]. На жаль, встановити деталі розслідування, конкретну провину згаданих осіб та їх долю не вдалося. На звернення упорядників збірника «Куренівська трагедія 13 березня 1961 р. у Києві: причини, обставини, наслідки. Документи і матеріали»[5] у Генеральну прокуратуру України, Прокуратуру м. Києва щодо документів і матеріалів кримінальної справи, порушеної за фактом аварії, була отримана відповідь, що «через відсутність конкретних даних та за сплином тривалого часу пошук документів і матеріалів, які стосуються куренівських подій, позитивних результатів не дав» [5].

Підводити підсумки Куренівської трагедії 13 березня 1961 р. у Києві непросто, адже у відлунні дослідження цієї події є відчуття певної незавершеності. В оцінці кількості жертв варто спиратися на дані першого секретаря ЦК КПУ П.Шелеста, який стверджує, що загинуло 198 осіб і 250 було травмовано [2]. Їх можна поставити під сумнів у бік збільшення, адже з місця виносу пульпи було видалено лише половину з 650 тис. кубометрів ґрунту, тоді як решта була перелопачена екскаваторами і використана для підвищення рівня планувальної відмітки району затоплення.

У зібраних КДБ інформаційних повідомленнях про реакцію громадян на катастрофу спостерігається суцільна недовіра до озвученої владою кількості жертв. Дуже часто громадяни називали цифру 1,5-2 тис. жертв, яка не підтверджується наявними на сьогодні документами. На думку О. Анісімова, дослідника історії Києва, Куренівська трагедія забрала життя 1500 осіб [3].

В історії України ХХ ст. Бабин яр зазвичай асоціюється з жертвами німецької окупації Києва, коли з вересня 1941 р. по жовтень 1943 р. на цьому місці було розстріляно понад 100 тисяч осіб, переважно єврейської національності. Власне Куренівська трагедія 13 березня 1961 р. привертає увагу здебільшого напередодні роковин цієї сумної події. Усебічний аналіз трагедії наразі відсутній, хоча публікації О. Анісімова, Т. Євстаф'євої та інших дослідників дещо заповнюють цю прогалину [3, 4]. Комплексне видання «Бабин Яр: людина, влада, історія», що поєднує у собі аналітичну і документальну складову, містить 62 документи, що висвітлюють історію Бабиного яру після окупації, його перипетії як «місця пам'яті», у тому числі документи про катастрофу 13 березня 1961 р. та ліквідацію наслідків.

У 2012 році вийшов з друку збірник «Куренівська трагедія 13 березня 1961 р. у Києві: причини, обставини, наслідки»[5], який містить документи, що розкривають причини, обставини та наслідки трагічних подій 13 березня 1961 року. Матеріали видання висвітлюють події в день руйнування гідровідвалів Бабиного яру та їх масштаб, реакція населення на аварію, заходи органів виконавчої влади з ліквідації наслідків та будівництва нових укріплень у районі Бабиного яру. Також друкуються унікальні фотодокументи аварійної ділянки та руйнувань житлового масиву Подільського району м. Києва. Більшість матеріалів вводяться до наукового обігу вперше, тому дають змогу простежити процес ліквідації наслідків аварії та організацію заходів по запобіганню повторення катастрофи у майбутньому.

Перелік використаної літератури:

1. Бабин Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: В 5 кн. / Общественный комитет по увековечению памяти жертв Бабьего Яра и др. – К.: Внешторгиздат, 2004. Кн. 1: Историческая топография. Хронология событий / Сост. Т. Евстафьева, В. Нахманович; редсовет: Д. Табачник (председатель) и др.; вступ. Статьи С. Глузман, Ж. Ковба, В. Нахманович. – 2004. – С. 66–73, 201.
2. Петро Шелест. Справжній суд історії ще попереду. Спогади, щоденники, документи, матеріали / Упоряд.: В. Баран, О. Мандебура та ін.; За ред. Ю. Шаповала. – К., Генеза, 2003. – С. 137.
3. Анісімов О.Л. Куренівський апокаліпсис. Київська трагедія 13 березня 1961 року в фотографіях, документах, спогадах... – К.: Факт, 2000. – С. 11-12, 41, 66-67, 71.
4. Євстафьева Т. Куренівська трагедія. Як і чому це сталося (до 50-річчя катастрофи)[Електронний ресурс]: <http://www.istpravda.com.ua/research/2011/03/13/31140/>.
5. Куренівська трагедія 13 березня 1961 р. у Києві: причини, обставини, наслідки. Документи і матеріали / Редкол.: В.А. Смолій (відп. ред.), Г.В. Боряк, В.М. Даниленко (кер. кол.упоряд.) та ін. – К.: Інститут історії України НАНУ України, 2012. – 548 с.